

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ФИЛОЛОГИЯ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ФИЛОЛОГИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. PHILOLOGY

e-ISSN: 1694-8874

№2(4)/2024, 41-50

УДК: 821.411.21+398.21

DOI: [10.52754/16948874_2024_2\(4\)_5](https://doi.org/10.52754/16948874_2024_2(4)_5)

АРАБ АДАБИЯТЫНЫН КЫРГЫЗ ФОЛЬКЛОРУНДАГЫ ЭЛЕМЕНТТЕРИ

ЭЛЕМЕНТЫ АРАБСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В КЫРГЫЗСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

ELEMENTS OF ARABIC LITERATURE IN KYRGYZ FOLKLORE

Мурзакметов Абдымиталип Камытович

Мурзакметов Абдымиталип Камытович

Murzakmetov Abdymitalip Kamytovich

т.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети

к.и.н., доцент, Ошский государственный университет

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Osh State University

suzak65@mail.ru

АРАБ АДАБИЯТЫНЫН КЫРГЫЗ ФОЛЬКЛОРУНДАГЫ ЭЛЕМЕНТТЕРИ

Аннотация

Араб адабияты - Чыгыш адабиятында өзүнүн татыктуу орду бар адабияттардын бири. Айрыкча араб сүйүү лирикасы дүйнөлүк адабияттын казынасынан эчак эле орун алган. Макалада араб адабиятынын кыргыз фольклоруна тийгизген таасири, андагы авторлордун чыгармаларынын, араб маданиятынын ислам дининин таасири аркылуу кыргыздарга жетип, эл тарабынан трансформацияланып, жомокторго, элдик ырларга, макалдарга айланып, мезгилдин өтүшү менен төл чыгарма катары кабылданып калгандыгы тууралуу сөз болот.

Ачкыч сөздөр: араб адабияты, ислам, сүйүү лирикасы, Мажнун, Хатим ат-Тай, кыргыз фольклору.

ЭЛЕМЕНТЫ АРАБСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В КЫРГЫЗСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

ELEMENTS OF ARABIC LITERATURE IN KYRGYZ FOLKLORE

Аннотация

Арабская литература – одна из литератур, занимающая достойное место в восточной литературе. Арабская любовная лирика, в частности, уже давно вошла в сокровищницу мировой литературы. В статье говорится о влиянии арабской литературы на кыргызский фольклор. Арабская культура дошла до кыргызов через влияние ислама, трансформировалась народом, превращалась в сказки, народные песни, пословицы и воспринималась как оригинальные работы с течением времени.

Abstract

Arabic literature is one of the literatures that occupies a worthy place in Eastern literature. Arabic love lyrics, in particular, have long been included in the treasury of world literature. The article talks about the influence of Arabic literature on Kyrgyz folklore. Arabic culture reached the Kyrgyz through the influence of Islam, was transformed by the people, turned into fairy tales, folk songs, proverbs and was perceived as original works over time.

Ключевые слова: арабская литература, ислам, любовная лирика, Меджнун, Хатим ат-Тай, кыргызский фольклор.

Keywords: Arabic literature, Islam, love lyrics, Majnun, Hatim al-Tai, Kyrgyz folklore.

Киришүү

Дүйнөдө жашап жаткан түрдүү элдердин адабиятынын өнүгүү деңгээли да ар түрдүүчө, бул ошол элдердин тарыхый-коомдук өзгөчөлүгүнө байланыштуу. Адабият дегенде биринчи кезекте жазма адабият эске алынса да, анын тамыры элдик оозеки чыгармачылыкта экендигин танууга мүмкүн эмес. Өз жазуусуну ээ болбой, артта калган деп эсептелген элдердин көркөм ой жүгүртүүсү өнүккөн болуп, ал фольклордо камтылганын окумуштуулар эчак эле далилдешкен. Ошентип дүйнөдөгү элдер жараткан улуттук адабияттардан дүйнөлүк адабият түзүлөт. Дүйнөлүк адабияттын жалпы өнүгүш тарыхы Батыш жана Чыгыш деген эки нукта өсүп-өнүктү. Чыгыш адабиятына Азия, Африка материгиндеги элдердин адабияты кирип, алардын өнүгүш тарыхы өтө узак мезгилди камтыйт. Классикалык Чыгыш адабиятынын прогрессчил салттары азыркы учурга чейин дүйнөлүк маданий өнүгүшкө зор таасирин тийгизип келе жатат. Тилекке каршы, совет мезгилинде узак жылдар бою биздин адабиятыз идеологиянын терс таасири менен узак жылдар бою биз өзүбүзгө тили, дили, маданияты, дүйнө таануусу жакын болгон Чыгыш дүйнөсүнүн баалуулуктарынан алыстап, империяны түзгөн элдин табитине ылайыкташып, Батыштын адабияты менен маданиятын көбүрөөк үйрөнүп, ага таасирленип келди. Мүмкүн, бүгүнкү күнү коомубузда болуп жаткан терс көрүнүштөрдү ошол өз тамырыбыздан ажырап калгандыгыбыз менен түшүндүрүүгө болуп жүрбөсүн деген да ой кетет. Кыргызстан көз каранды эмес мамлекет болгондон соң гана узак убакка созулган тушалуудан кийин тектеш, чектеш мамлекеттер менен саясий, экономикалык, маданий алакалар түзүлүп, дини, тили, дили, руху жакын болгон карт Чыгышка жүзүбүздү бура баштадык. Демек, Чыгышты таанууну колго алуу мезгилдин талабы десек болот.

Чыгыш адабиятындагы өнүккөн адабияттардын бири катары араб адабиятын атоого болот. Араб адабияты Аравия жарым аралында жашаган алгачкы уруулардын оозеки көркөм чыгармаларынан келип чыккан. Байыркы арабдардын оозеки көркөм чыгармачылыгында башка элдердин таасири жокко эсе. Ал көбүнчө көчмөн жана жарым көчмөн малчылар менен оазистик дыйкандардын турмушун чагылдырган эмгек, бешик, көч ж.б. мазмундагы элдик поэзия болгон. Чечендик, уруулардын согушу жана башка белгилүү окуялар жөнүндө аңгемелер сыяктуу көркөм проза да байыртадан башталган. Арабдардын 5-7-кылымдардагы поэзиясы көпкө дейре өкүм сүргөн белгилүү бир туруктуу тематиканы жана көркөм ыкманы иштеп чыгып, поэтикалык тилдин, метриканын жана эстетикалык идеалдардын өзүнчө үлгүсүнө айланган. Байыркы арабдардын поэзиясы тилинин байлыгы, синтаксистик конструкцияларынын ийкемдүүлүгү, көркөм каражаттарынын көп түрдүүлүгү менен айырмаланчу (КСЭ, 1-т. 1976, 260-б.). Араб поэзиясынын идеялык мазмуну жаңы ишеним – ислам дининин таасири менен өзгөрүүгө дуушар болгон.

Араб эли ислам динин жараткан эл. Динди таратуу үчүн алар батышы Испания, Италия, Франция, чыгышы Афганистан, Пакистан, Индустан, Кытай, Филиппинге чейин жетип, жеңиштерге ээ болушат. Деңиздер менен океандар курчаган жарым аралда жашагандыктан, исламга чейин эле алар өздөрү курган кемелерге түшүшүп, алыскы өлкөлөргө сүзүп, Кызыл деңизде, Кара деңизде, Перс булуңунда, Африка жээктеринде соодасатык кылышкан. Кийин алар Кантон, Тайвань, Суматра, Шри-Ланка, Индонезия, Малайзия аралдарына чейин жетип, ислам динин таркатышкан. Демек, муну биз сөз кылган аймактарга чейин араб маданияты, араб адабияты жеткен деп түшүнсө болот.

Ислам динин кабыл алган элдердин ичинде кыргыз эли да бар. Ошондуктан араб адабияты тике эмес, кыйыр түрдө болсо да кыргыз адабиятына таасир этпей койгон эмес. Бул процессте казак, өзбек, тажик, татар элдеринин да тиешеси бар экенин, ислам дини, маданияты, адабияты кыргыздарга ошолор аркылуу келип жеткенин белгилей кетүү керек.

Окурман журтуна көп деле таанымал болбогон, өмүр баяны да так эмес, болжол менен 1862-жылы туулуп, жыйырманчы кылымдын башында дүйнөдөн өткөн Жумамүдүн Молдонун «Казалында»:

Зынданга салып таш кылып,
Өз агасы кас кылып,
Байгамбар кылып кудайым,
Мисир шаарга баш кылып,
Кул деп сатып агасын,
Атасына дарт кылып.
Жок кылып Жусуп набини
Атасынан жат кылып.
Акыры болгон бадыша,
Жусуп да өткөн дүйнөдөн - (Мурас, 1990, 282-б.)

деген маалыматтардын берилиши кыргыз эл ырчыларынын мурунтан эле араб поэзиясы менен тааныш болгондугун тастыктайт. Мусулмандар үчүн ыйык китеп болгон «Курандагы» персонаждар Жусуп менен Зулайканын кыргыз аңызында пир катары, Зулайка-Жусуп – сүйүүнүн пири деп кабылданышы да белгилүү (Жусупов, 2001, 87-б.).

Латын алфавитине өткөнгө чейин СССРдеги түркий тилдүү элдер араб жазуусун колдонуп келишкен, бул алардын тилинин, маданиятынын жакындыгын шарттаган. Панисламизм, пантюркизм идеясынан чочулаган совет бийлиги түрк элдеринин чек арасын бөлүштүрүп, ар бирин өзүнчө жазууга ээ кылып, арасын тымызын алыстаткан. Чыгыш адабияты, анын ичинде араб адабияты да окутулбай, Батыштын баалуулуктарына басым жасалган. Натыйжада, Пушкиндин, Шекспирдин, Гетенин, Бальзактын, Диккенстин өмүр баянын, чыгармачылыгын жат билген кыргыз окурманы араб адабиятынын бир да өкүлүнүн чыгармасы түгүл атын атай албайт.

Араб поэзиясы дүйнөлүк адабиятка көптөгөн ысымдарды тартууласа да, биз төмөндө аты кыргыздарга чейин келип жеткен эки инсандын өмүрү жана чыгармачылыгы тууралуу баяндамакчыбыз.

Орто кылымдардагы арабдардын искусствосу бай болгон көптөгөн романтикалуу уламыштардын ичинде бедуйн Мажнундун Лайлиге карата болгон сүйүүсүнүн тарыхы өзгөчө популярдуу. Легенда бедуйндердин амир уруусунан чыккан жаш койчу ошол эле уруудан чыгып, өзү менен кошо кой кайтарган кызды сүйүп калганын баяндайт. Жылдар өтүп, Мажнундун Лайлиге карата сүйүүсү унутулбай, кайра күчөп өнүгөт. Мажнун көптөгөн түндөрдү сүйгөнү менен сырдашып жүрүп өткөрөт, эки жаштын бири-бирин жакшы көрүүсүн уруулаштары түшүнүү менен кабыл алышат. Бирок Мажнундун ата-энеси Лайлиге куда түшүп барышканда анын атасы «уулуңар өзүнүн сүйүү ырлары менен кызымды уятка

калтырды» деген шылтоо менен башка уруудан чыккан тектүү жигитке күйөөгө берип жиберет. Лайлинин күйөөгө кетиши Мажнундун сүйүүсүн ого бетер күчөтөт. Ал сүйгөнүнө жашыруун бара берет, Лайлинин күйөөсүнүн туугандары намыстанышып, Мединанын башчысына арыз менен кайрылышат. Натыйжада ашык байкушка Лайли менен жолугушуудан такыр баш тартышка туура келет. Аргасы куруган Мажнун акылдан ажырашка аз эле калат, атасы уулун Лайли жөнүндөгү ойлордон алаксытуу үчүн анны Меккеге алып барат. Бирок, зыярат учурунда да Мажнунга Лайлинин гана аты угулуп, ал жөнүндө гана ойлоно берет.

Мажнундун азап тартуусу көп жылдарга созулат. Лайли балдарды төрөп, анан неберелүү да болот. Легенданын бир версиясы боюнча Мажнун да ата-энесинин айтканына көнүп үйлөнүп, бала-чакалуу болот. Бирок ал тун сүйүүсүн унута албай, Лайлини гана ойлой берет. Акырында Мажнун сүйүүнүн айынан акылынан ажырап, чөлдө жашай баштайт. Бир жолу түн ичинде Мажнундун апасынын өтүнүчү боюнча Лайли ага барып жолугат, бирок ал айыккыс оору болуп калган экен. Керээлден-кечке чөлдү жалгыз кезип, же болбосо отуруп таш тере берчү болот. Анан дагы жаныбарларга, көбүнчө жейрендерге кайрылып сүйлөп, кокус бирөө тузакка түшүп калса мергенчилерден сатып алып, эркиндикке кое берчү адатка ээ болот. Адамдарга жолобой качып тургандыктан, достору алып келген тамак-ашын жакын жерге коюп коюшат. Акырында Мажнун чөлдө дүйнөдөн өтүп, уруулаштары жерге жашырышат (Мажнун, 1984, 5-6-б.).

Жогорудагы легенда кыргыздарга да тааныш болгон. Бул жөнүндө тилчи-окумуштуу Х. Карасаев: «Лайли менен Мажнун» - бирин бири сүйүп калган эки жаш жөнүндөгү жомок. Бул жомок Арабстанда 7-кылымда пайда болгон. Лайли кызды сүйбөгөн адамга берет. Мажнун талаага тентип кетет, жапайы жаныбарлардын арасында жашайт. Өз аты Каис. Сүйүү отуна чыдабай жинди чалыш болуп калгандыктан, Мажнун (жинди) деген атка конгон. Эки ашык кайгы оорусуна чыдабай, бири-бирин сагынып жүрүп өлүшөт. 12-кылымдагы азербайжан акыны Низами муну поэма кылып таратат. 15-кылымда өзбектин улуу акыны Алишер Навои да поэма кылып кайра жазат. Ошентип, мусулман өлкөсүнө кеңири тараган. 1922-жылы казактын атактуу акыны Шаакерим араб тилинен казак тилине көркөм поэма кылып, «Шолпан» журналына жарыялаган. Лайли, Мажнун кыргыз элине да белгилүү болгон» - деп жазат (Карасаев, 1982, 233-б.). Биздин божомолубузча, бул сюжет кыргыз адабиятына өзбек же казак адабияты аркылуу кирген.

10-кылымдагы филолог Абу-ль-Фарадж аль-Исфахани түзгөн араб поэзиясынын «Ыр китеп» антологиясында акындын өзү тарабынан айтылган деп, анын өмүрүнө байланышкан бир нече кошумча эпизоддор баяндалат. Эгерде антологиянын авторуна ишене турган болсок, бир жолу Мажнундан кайсы окуя эсинде көбүрөөк калганын сурашат. Акын бир ирет кечинде үйгө коноктор келишип, май алып келүү үчүн аны коңшулардыкына, Лайлилердикине жөнөтүшкөнүн айтат. Лайли Мажнундун кумурасына май куюп жатканда экөө сүйлөшө кетип, сөзгө аябай берилип алгандыктан кумурадан ашкан май төгүлүп, көлчүк болуп кеткендигин да байкашпайт. Дагы бир жолу Мажнун от сурап келип калып, Лайли чүпүрөккө оролгон чокту алып чыгат. Булар сүйлөшүп жатканда чүпүрөк күйүп кетип, Мажнун сөз бузулбасын үчүн өзүнүн чапанынан бир үзүм жулуп алып чок ороп, акыры сөзгө кызыгып кетип бүт чапанын күйгүзүп алат (Мажнун, 1984, 6-б.). Мына ушул айтылгандардын баары тең кокусунан эле чыгып калган эмес. 7-кылымдын экинчи жарымында – 8-кылымдын башталышында араб поэзиясында сүйүү лирикасы басымдуулук

кылуучу жанрга айланган. Бул мезгилдеги сүйүү лирикасынан эки багытты – шаардык жана бедуиндик багыттарды байкоого болот. Бедуиндик лирика көчмөн урууларда түзүлгөн, анын үстүнө уламыш боюнча ыр жарата билүү жагынан айрыкча узра уруусу даңазаланып, андан акындардын жоон тобу чыккан. «Узриттик» багыттын акындары катаал уруулук закондордон улам бири биринен ажырап калган бактысыз ашыктардын таза сүйүүсүн мактап ырдашкан. Узриттик багыттын эң таанымал, популярдуу акыны Мажнун деген ат менен белгилүү болгон Кайс ибн аль-Мулаввах болгон, анын өмүрү тууралуу көптөгөн уламыштар айтылат. Кайс болжолдуу айтканда 700-жылдары дүйнөдөн кайткан (Из классической арабской поэзии, 1983, 105-б.). Дагы бир маалыматта Мажнундун Бену Амир уруусунан болгону айтылат (Арабская любовная лирика, 1974, 27-б.). Көрүнүп тургандай, кыргыз фольклорунда жомок катары айтылган Мажнун ырасында тарыхый инсан болгон экен.

Мажнун менен Лайлинин бактысыз сүйүүсү бир гана араб эмес, Чыгыштын башка адабияттары үчүн да бир нече жолу сюжет болуп берген. Орто кылымдык салт Лайлинин аты аталган бардык ырларды Мажнунга таандык кыла бергендиктен, Мажнундун чыныгы өмүр баянын жана ал чыгармалардын чынында эле ага таандык экенин аныктоого мүмкүн болбой калган. Андайбы же мындай эмеспи, бирок Мажнунга тиешелүү деп эсептелген ырлардын бүт цикли узриттик багыттын нугунда жаткан жана 5-8-кылымдардагы бедуин лирикасынын бардык негизги белгилерин камтыган (Литература Востока, 1970, 247-б.). Орто кылымдардагы антологияларда камтылган Мажнундун өмүрү жөнүндөгү эл оозунан алынган маалыматтар ошол мезгилдердеги башка бедуин акындарыныкындай эле легендардуу мүнөзгө ээ. XI кылымдын ортосунда персиялык саякатчы Насир-и-Хисроу: «Биз Тайфадан чыкканда бизге тоолор жана капчыгайлар аркылуу жүрүүгө туура келди, бардык жерде кичинекей чакан сепилдер менен айылдар бар экен. Аскалардын арасынан мага талкаланган чакан сепилди көргөзүштү: бедуиндер анда Лайли жашаганын айтышты. Лайли менен Мажнун жөнүндөгү баян өтө таң калыштуу» деп жазган (Мажнун, 1984, 7-б.).

Арабдарга коңшулаш ирандыктарга бул баян илгертен эле тааныш болгон түрү бар. Уламыш боюнча көп сандаган ырчылардан Лайлинин сулуулугу, акылы, мамилеси жөнүндө уга берип, ага сыртынан ашык болгон Ирандын шахы жоон топ жигиттеринин коштоосунда жол басып, кызды көргөнү барат. Алыстан келген сыйлуу мейманга арык чырай, кара тору кызды көрсөтүшөт. «Менин аялдарымдын кимиси гана болбосун, мындан көп эсе сулуу да, анан эмнеликтен бул кызды ушунчалык мактап ырдашат?», - деген шахтын суроосуна элдин ичинен бирөө: «Лайли кыздын сулуулугун көрүш үчүн Мажнундун көзү керек» деп жооп берет. Бул сөз эл арасына тарап, лакапка айланып кеткен. Анын кыргыздарга да жеткенин, анын негизинде жергиликтүү варианты пайда болгонун Шаршеке Усупбеков түзгөн «Кыргыз макал-лакаптары» жыйнагындагы «Айчүрөктү көрүш үчүн, Семетейдин көзү керек» деген лакап көрсөтүп турат (Кыргыз макал-лакаптары, 1982, 179-б.).

Кыргыз элдик оозеки чыгармачылыгында сүйүү лирикасынын өзгөчө орду бар экендиги талашсыз. Алардын ичинде түштүктө «ашыгылык» деп аталган түрүнүн тилдик да, поэтикалык да өзгөчөлүктөрү бар. Буга коңшулаш жашаган тажик, өзбек элдеринин оозеки чыгармачылыгынын таасири тийгендигин айта кетсек болот. Аталган элдердин араб поэзиясы менен эртерээк таанышып, анан алардан кыргыздарга Лайли менен Мажнун тууралуу окуя да белгилүү болуп калса керек. Ошондон улам кыздарга Лайли деген аттын коюлганы бекеринен эмес. Ашыктык ырларынын ичинен «Лайликан» деген ыр да жолугат:

Лайликан оо, Лайликан,
Өтпөсө оокат майли кан.
Калам десе зыядай оо,
Каштуудан сиздей көрбөдүм.
Мектепке берген балдардай,
Баштуудан сиздей көрбөдүм.
Лайликан оо, Лайликан,
Өтпөсө оокат майли кан.
Лайликан болбой өлсөңчү,
Бир карааның көрсөмчү (Ашыктык ырлары, 1988, 118-б.).

Ырасында, жогорудагы ырдын башка, ашыктык ырын ырдаган адамдын өзүнө тааныш кызга арналып жаткандыгына карабай, ошол кыздын ысымы араб поэзиясындагы Лайлинин атынан улам коюлган деп айта алабыз.

Мындан улам көп жылдардан бери Чыгыш адабиятын, тагыраак айтсак фарс тилдүү акындардын чыгармачылыгын кыргыз окурмандарына өз эне тилинде окуганга мүмкүнчүлүк түзүп, котормочулук менен жашап келе жаткан адам, акын Кубанычбек Басылбековдун «Ак эмгегим – менин Лайлим, ыйыгым» деп аталган ырында:

Сүйүү ыйык, мен ошого багынам,
Эмгек Лайлим. Жазбай калсам сагынам.
Кордук көрүп, чалдыксам да азапка
Андан танбайм, танар болсом жаңылам -

деп жазганы кокусунан эмес (Акыл кенчи, 2010, 17-б.). Биз мындан Лайлинин аты дегеле ашык болгон кызды эле эмес, ашык болгон ишти да билдирип калганын байкайбыз.

Орто кылымдардагы араб поэзиясынын дагы бир өкүлү кыргыз фольклоруна түздөн болбосо да кыйыр түрдө таасир эткен деп белгилөөгө болот. Сөз байыркы араб адабиятынын өкүлү, акын Хатим ат-Таи жөнүндө болуп жатат. Кыргыздарга ал «Атантай» же «Атантай жоомарт» деген ат менен белгилүү. Кыргыз эл жомокторунда бир падышанын ар күн сайын кайыр сурап келгендерге ат-тон бергени, өзүнүн берешендигине манчыркап кетип: «Мендей март адам бул дүйнөдө бар бекен» деген суроо салып, өзүнөн да март Атантай жоомарт бар экендигин угуп, аны издеп таап, анан анын берешендигин көрүп мойнуна алгандыгы тууралуу айтылат. Көрүнүп тургандай, араб акыны тууралуу сюжет кыргыз фольклоруна кирип, түз таасир эткен.

Окумуштуу-тилчи Х. Карасаев бул жөнүндө: «Атантай жоомарт» - барып турган берешен, колу ачык, март. Бул накыл кептин төркүнү араб-фарсылардын жомогундагы «Хатымтай» аттуу адамга барып такалат. Атантай эки сөздөн түзүлгөн: арабча хатим – көчмөн бедөөнүн энчилүү аты; «тай-хатим» - чакан уруунун аты. Ошентип, Хатимтай – кыргыздарда Атантай болуп калган. Казактар дагы башкачараак атайт. Бул жомок ислам тараган Орто Азия элдеринин чыгарган хикаяларына (аңгемелерине) байланыштуу кыргыз элине тараган. Атантай жоомартты казак акындары илгерки убакта өлөң китеп кылып чыгарышкан. Ал өлөң китептерди Казанда жана башка шаарларда бастырып чыгарган, элге

тараткан. Кыргыздын сабаттуу адамдары аны көп окуган, элге окуп да беришкен. Ошондуктан берешен, март адамдардын бардыгын Атантайга теңеген. Кыргыз элинин салтында да колу ачыктыкты, марттыкты адамгерчиликтин жогорку баскычы катары көргөн»,- деп түшүндүрмө берген (Карасаев, 1982, 72-б.).

Жогорудагы ойлорду Төлөгөн Касымбековдун «Сынган кылыч» романынан алынган мисалыбыз да бекемдемекчи. Жаманкулдун ашында кулан чаар аргымакты мактап ырдаган ырчыга Домбу минген атын бергенде ал:

Баатыр заада Домбу бий,
башка бийден жолдуу бий!

Төгөрөктү төп чапкан,
түк ойлонбой көп чапкан.

Түпкү атасы кыпчактан
Жаңгер Каңлы баласы.

Санжырасын сан кылган
Сандаган журтту таң кылган

Бир теңелсе Атантай,
Теңелбесе жок мындай,

Жоомарттыгын карачы... деп ырдайт (Касымбеков, 1990, 383-б.).

Эми ошол Атантайдын прототиби болгон орто кылымдардагы араб акыны Хатим ат-Таиге токтолмокчубуз. Акын жөнүндөгү маалыматтар, жогоруда өзүбүз сөз кылгандай, орто кылымдардагы көпчүлүк бедуйн акындарыныкындай легендардуу мүнөзгө ээ. Анын кайсы кылымда жашагандыгы да белгисиз. Андыктан биз 10-кылымда жашаган автор Абу-ль-Фарадждын «Бир китебине» гана таянмакчыбыз, анда 5-6-кылымдардан тартып 10-кылымга чейинки араб акындарынын өмүрү, чыгармачылыгы жөнүндө маалыматтар жыйналган. Орто кылымдардын ары кызыктуу, ары маанилүү бул антологиясында Хатим ат-Таинин так туулган же өлгөн жылдары жөнүндө берилбесе да, анын ислам динин кабыл алган мезгилге чейин жашап өткөндүгү айтылган. Демек, акын болжол менен 5-кылымдан 7-кылымга чейинки мезгилде жашаган деп жыйынтык чыгарсак болот.

Антологияда акындын өзү жөнүндө гана эмес, анын үй-бүлөсү, ата-теги жөнүндө да маалыматтар берилген. Ибн аль-Араби: «Хатим арабдардын арасындагы белгилүү акын жана март адам болгон. Анын ырлары анын берешендигине барабар болгон, сөздөрү болсо ишине ылайык келген. Ал кайда гана болбосун, адамдар аны таанып-билишкен. Аны бардык иште ийгилик коштоп жүргөн: ал эгер согушса, анда жеңген, мал тие качкан болсо – байыган, эгерде андан сурашса – берген, ашык атчу болсо – уткан, мелдеше кетсе – озгон, туткунга алчу болсо - бошоткон», - деп айткан (Абу-ль-Фарадж, 1980, 138-б.).

Акын өмүрүнүн аягына чейин байлыкка болгон мындай көз карашынан кайткан эмес. Арабдар отурукташып, шаар калкы көбөйүп, соода өнүккөндөн кийин адамдардын аң-сезими да өзгөрүлүп, халифаттын аймагында динден кийинки эле маанилүү нерсе акча болуп калган. Өз замандаштарынын пейили кандай өзгөрө баштаганын баамдаган акындар коом үчүн идеалды өздөрүнүн өткөн турмушунан издешкен. Акын жана берешен адам Хатим ат-Таи

тууралуу уламыштардын эл арасына өтө кеңири тарагандыгынын негизги себеби мына ушунда. Биздин оюбузча, илгертен отурукташкан коңшу элдер менен соода алакаларын жүргүзүп, байланыш кылып келгендиктен, алардын акчага, байлыкка карата мамилесин баамдагандан, кийинчерээк өздөрү да отурукташууну башынан өткөргөн себептүү, байлыкты колдун кири санаган кыргыздар дагы элдин аң-сезиминдеги улутка жат өзгөрүүлөрдү сезгенден улам Хатим ат-Таинин өрнөгүн жүрөккө жакын кабыл алып, акырындык менен төл чыгармасы катары жомокко айландырып алышкан.

Жыйынтыктай келсек, ар бир элдин тарыхы, акыл-эси, турмушу, маданияты, күрөшү башкаларга кызык. Ар бир элдин сабак болоор, сабак алаар татыктуу көп кызыктары, жакшы-жаманы бар. Элдер бири-бирин таанып, билиши керек. Азыркы кезде эч нерсесин сыртка чыгарбай кымырынган, биротоло жолу, дайыны жабылып калган өлкө же эл жокко эсе. Мындайча айтканда, тарыхтын тээ түпкүрүнөн эле адамдар менен адамдар, элдер менен элдер байланышып, катышып келишкен. Демек, түркүн маданияттардын аралашуусу да такай жүрүп келген. Өзүбүздүн макалабызда биз араб адабиятындагы жеке авторлордун же айрым чыгармалардын негизинде алардын кыргыз фольклоруна тийгизген таасирин иликтегенге аракет жасадык. Мындай таасирлердин болушу мыйзам ченемдүү көрүнүш, анткени кыргыз адабияты да Чыгыш адабиятынын бир бутагы, бир тарамы болуп саналат жана саналып өткөн элдер менен тарыхый, маданий, саясий, экономикалык байланыштар илгертен жашап келген. Өз учурунда кыргыз адабияты да башка элдердин адабиятына өз таасирин тийгизүүсү толук мүмкүн, аны изилдөө келечектин иши болмокчу. Мындай байланыштарды, жалпылыктарды таанып-билүү, окуп үйрөнүү келечек муундар үчүн өтө зарыл деген ойдобуз. Бул аркылуу алар биринчиден, өз элинин адабиятын тереңдетип окуп билмекчи, экинчиден, башка элдердин адабияты менен да таанышып, натыйжада дүйнөлүк адабият менен, жалпы адамзаттык баалуулуктар менен кабардар болмокчу. Мунун элдердин ортосундагы достукту, ынтымакты бекемдөөгө да тиешеси бар экендигин кошумчалай кетсек болот.

Пайдаланылган адабияттар

1. Абу-ль-Фарадж аль-Исфাহани. (1980). *Книга песен*. Москва: Наука.
2. *Акыл кенчи*. (2010). Ирандын даанышман акындарынын тандалган чыгармалары. Кыргыз тилине которгон: Кубанычбек Басылбеков. Бишкек: Эркин-Тоо.
3. *Арабская любовная лирика. Стихи*. (1974). Пер. с арабского. Вст. статья, подстрочный пер., справки об авторах, примеч. Б. Шидфар. Москва: Худож. лит.
4. *Ашыктык ырлары*. (1988). Түзг.: А. Токомбаева, Ж. Мукамбаев. Фрунзе: Кыргызстан.
5. Жусупов, К. (2001). *Байыркынын издери*. Бишкек: «Кыргызстан - Сорос» фонду.
6. *Из классической арабской поэзии: сборник: пер. с араб.* (1983). Сост. и примеч. Б. Шидфар; вступ. ст. К. Яшена. Москва: Художественная литература.
7. Карасаев, Х. (1982). *Накыл сөздөр*. Фрунзе: Кыргызстан.
8. Касымбеков, Т. (1990). *Тандалган чыгармалар*. Фрунзе: Адабият.
9. *Кыргыз макал-лакаптары*. (1982). Түзг. Ш. Усупбеков. Фрунзе: Кыргызстан.
10. *Кыргыз совет энциклопедиясы*. (1976). 1-т. Башкы ред. Асанбек Табалдиев, Б. Орузбаева. Фрунзе: Кыргыз совет академиясынын башкы редакциясы.

11. *Литература Востока в средние века: учебник для студентов университетов.* (1970). Под ред. акад. Н. И. Конрада [и др.]. Москва: Изд. МУ.
12. *Маджнун. Стихи о Лейле. Кайс ибн аль-Мулаввах.* (1984). Перевод Е. Елисеева. Москва: Худлитиздат.
13. *Мурас.* (1990). Түзг. М. К. Абдылдаев. Фрунзе: Кыргызстан.